

Культ та іконографія святого Миколая в українській середньовічній культурі

Ярина МОРОЗ

Кандидат філософських наук, докторант
кафедри теорії та історії культури
Львівського національного університету імені Івана Франка
e-mail: journal.mif@gmail.com

У статті висвітлено проблему втілення культу в середньовічній іконографії на прикладі ікон святого Миколая. Простежено розвиток культу, його поширення в Україні-Русі, взаємозв'язок між літературними текстами житій святого та їх іконографічними вирішеннями. Означено іконографічні типи святого та їх особливості у середньовічну добу. У висновках зазначається, що в іконописі були розвинуті житійні цикли, які сформовані переважно на основі книжних житійних оповідей, серед яких перевагу надавали популярним у народі сюжетам. Дидактичність іконописних житій святого позначилася на композиційних рішеннях ікон, їх колористичних і смислових акцентах. Українським іконам святого Миколая притаманна декоративність і впровадження у сюжети житійних клейм так званих руських чуд. Безсумнівний вплив іконописного трактування постаті святого відчутний також у бароковій гравюрі.

Ключові слова: культ, житіє, іконографія, чудо, канон, святий, сюжет, гравюра.

Культ християнських святих значною мірою визначав світоглядні орієнтири середньовічної епохи. Він сприяв також розвитку одного із найпопулярніших жанрів доби Середньовіччя – агіографії.

Численні агіографічні списки відомі в Русі-Україні ще з княжої доби (принаймні XI ст.). Тоді ж почали творити оригінальні агіографічні твори. Життя святих переписували у численних списках, суттєво впливаючи на місцеву літературу і мистецтво. Розвиток літературної агіографії спричинився до розвою іконографічного її прояву, що, як правило, спирався не лише на тексти житій, але й їх народну інтерпретацію.

Одним із найповажаніших святих, зокрема у середньовічну добу, був святий Миколай Мирлікійський. Найдавніше відоме його житіє, яке написав Андрій Критський, наступні – константинопольський патріарх Методій і Симеон Метафраст, останнє з яких розпочинається словами: «Мудра (убо) некая вещь живописець рука, имущи уподобитися истине»¹. Існував також інший тезоіменний святий, котрий жив у VI ст. за царювання Юстиніана і був архімандритом монастиря Сіон, а наприкінці свого життя став єпископом міста Пінареон. Так, у житті, що розпочинається словами «Во дни прежняя блага воли Бог втискати писання ...», йдеться саме про цього святого. Ці дві постаті часто ототожнювали, ще у візантійській літературі їх житія переплелися. Переплетення елементів житій цих двох різних святих простежується вже у житті Миколая Чудотворця, автором якого був Метафраст.

¹ Творогов О. Житие Николая // Словарь книжников и книжности. – Ленинград, 1987. – Вып. 1. – С. 168.

Від часів імператора Юстиніана, котрий побудував у Царгороді храм на його честь, культ св. Миколая, єпископа із Мир зростає. Близько 1200 р. давньоруський паломник єпископ Антоній серед святинь Царгорода називає чудотворну ікону святителя у монастирі Ставро-Микити².

Із Візантії культ Миколая-чудотворця поширився по цілому світу, набувши великої популярності у різних народів, яка особливо зросла після встановлення дня його пам'яті (6 грудня) при імператорі Мануїлі Комніні та перенесення мощей з Мир Лікійських в Бари (1087). Як відомо, 1 жовтня 1089 р. мощі врочисто було покладено під вівтарем у крипті збудованої спеціально для них базиліки св. Миколая. Про цю подію розповідають давньоукраїнські житійні тексти: «В третє льто пренесенно от Мр послашає к римському папі Герману Положиша и кость руки его в немже іс»³. На пам'ять перенесення мощей святителя до італійського міста Бар папа Урбан II 1089 р. впровадив празник, який особливо вшановували в Італії. Активізація вшанування святого у XII–XIII ст. пов'язана із ростом паломництв і хрестовими походами, шляхи яких пролягали через Південну Італію, зокрема через м. Бар. Святого трактували як уособлення вірності слову. З його іменем рицарі вели своїх воїнів у бій. Від XIII–XIV ст. житіє святителя почали активно втілюватися в італійському мистецтві.

Св. Миколая вважали володарем ключів до неба. Він віддавна був покровителем мореплавців, котрі завжди мали ікону святого, яку в разі небезпеки виносили на палубу, просячи порятунку від бурі. Особливо розвинувся саме цей аспект культу св. Миколая на побережжі Балтійського моря, де його популярність була незаперечною. Він став патроном численних прибалтійських міст, у прибалтійських портах зводили храми з присвятою йому. Малоазійське побережжя, грецькі острови мали численні пристані, назви яких пов'язані з іменем св. Миколая. У приморських європейських містах були збудовані численні церкви, присвячені святому.

Поширення культу святого в Русі-Україні сягає принаймні IX ст., бо, як свідчить Київський літопис, у 882 р. на могилі християнських князів Аскольда і Дира боярин Ольма поставив «церкву святого Миколи [Мирлікійського]»⁴ (існує припущення, що хресне ім'я Аскольда – Микола). Згодом церкви, присвячені святому, були в усіх руських містах. Ініціатором поширення культу святого був св. князь Володимир.

Культ святого зростає у період правління князя Ярослава. За свідченням Києво-Печерського патерика, при Ярославі Мудрому у 30-х рр. XI ст. побудований «монастир женский, именуемый святаго Николы»⁵. Про монастир св. Миколая – фундацію князя Ізяслава Ярославовича згадує М. Грушевський⁶. Згідно зі свідченнями Степної книги, «того же лета по повелению сего христоролюбиваго великого князя Всеволода Ярославовича принесен быша и многочюдесныя мощи пресловущаго во святителехъ чудотворца Николы отъ Миръ въ Баръградъ»⁷.

Уже в XI ст. на Русі культ св. Миколая мав загальнонаціональний характер. Як записано у давньоруській версії житія святого (XI ст.), «прииди в Русь и виждь на яко несть града ни села, идеже не беша чудеса многа умножена святого Николы»⁸.

² Книга Паломник. Сказание мест святых в Царгороде, Антония, архиеп. Новгородского в 1200 году / Под ред. Х. Лопарева // Православный сборник. – СПб., 1889. – Т. XVII. – Вып. 3. – С. 6.

³ Арх. Леонид. Житие и чуда св. Николая Мирликийского и похвала ему. Исследование двух памятников древнерусской письменности XI века // Памятники Древней Письменности и Искусства. – СПб., 1881. – Вып. 34. – С. 13.

⁴ Літопис Руський / Переклад з давньорус. Л. Махновця. – К.: Дніпро, 1989. – С. 13.

⁵ Абрамович Д. Киево-Печерский патерик. – К.: Час, 1991. – С. 29.

⁶ Грушевський М. Історія України-Руси. – К.: Наукова думка, 1993. – Т. III. – С. 420.

⁷ ПСРЛ. – Т. 21. – С. 174.

⁸ Там само. – С. 90.

Поява перекладних агіографічних творів на честь св. Миколая в Україні-Русі, що сягає XI ст., стала джерелом для створення багатої літератури про чудотворця, давньоукраїнських версій житія. Відомі з давньоруських списків XIV ст., ці житія є оригінальною творчістю другої половини XI ст., що приписують переяславському єпископу Єфрему (зокрема, друга частина житій святителя). Службу Миколаєві написав Григорій, інок Києво-Печерського монастиря.

У Києві культ святого став дуже популярним від часу встановлення на Русі свята Перенесення мощей св. Миколая (орієнтовно у 1091 р., коли запроваджено свято у Греції)⁹. Написані в Україні-Русі у XI ст. стихир і канон на Перенесення мощей св. Миколая підтверджують популярність цього празника в Україні. Відома за пергаментним рукописом XIV ст. «Служба (стихири та канон) на перенесення мощей св. Миколая в Бар град», що починається словами «Перенесеніє твоихъ чтныхъ мощей положеніє намъ празднства свѣтла» і приписується єпископу переяславському Єфрему або ж творцеві канонів Григорію, відомому за Києво-Печерським патериком, відправляли 9 травня. Празник 9 травня зафіксований у давньоукраїнських місяцесловах – Оршанського та Галицького (1144 р.) євангелій, у болгарському Тирновському 1273 р. (із Загреба) та сербському євангеліях.

Перенесення мощей святого стало початком його ширшого культу, що зумовив виникнення численних храмів та ікон. Появилася повість про перенесення мощей святого в Бар, яку написав, очевидно, сучасник подій. «Повесть о погребении св. Николи» містив збірник XV ст.: «Благословенъ еси, Господи, Иисусе Христе Боже нашъ, иже дивная и неизслѣдованныя дѣла творя, иже въ род и родъ взвеличилъ еси свѣтлое и всепрязньственное св. Николы собраніє»¹⁰.

Свято закріпилося іконографічно, спочатку сюжетом клейма із зображенням перенесення мощей св. Миколая, що існував в українському (до прикладу, клеймо «Перенесення мощей св. Миколая» в іконі св. Миколая з села Горлиці, що, за атрибуцією В. Свенціцької, належить до кола Майстра з села Ванівки), але якого не було у візантійському іконописі. Згодом, у XVII–XVIII ст. формується самостійна композиція «Перенесення мощей св. Миколая з Мирлікійських до м. Бара», яку, як правило, зображалась у нижньому регістрі іконостасу. Відомий і окремий іконописний твір цього сюжету Марка Домажирського-Шестановича 1730 р.

Для візантійської традиції характерним є літургійне звеличування святих, зокрема і св. Миколая. Так само як у стихирях «Звѣзда незаходима многосвѣтлаго солнца, Въ мори, святителю, паче ума человѣческа являющися, Дивнымъ схоженіемъ воду освятить еси», «Въ Миръхъ поживъ тѣлесно, миро воистину явися, Побѣдъ тезоименить воистинну вѣрнымъ людемъ явися ...» оспівували святителя і чудотворця Миколая, так і в іконі мистецькими засобами.

Основні іконографічні типи зображення св. Миколая формуються у візантійському мистецтві XI–XII ст. Постаць його втілювали у монументальних пам'ятках (зокрема у мозаїчному святительському чині та фресках Софії Київської, Михайлівського Золотоверхого). Від XI ст. відомі погрудні зображення (мозаїки монастиря Дафни та храму св. Луки), які стали найпоширенішими. У декорі храмів зображення святого окремо виділяли (наприклад, у кафоліконі Дафни, Хозіосі Лукас). Ікони святителя з житійними клеймами відомі від XI ст., житійні сцени формуються у фресках XII ст. Від XIII–XIV ст. житіє святителя активно втілюють у мистецтві, особливо балканському й італійському.

У Софії Київській зображення святого чудотворця зустрічається п'ять разів: у центральному нефі, на південно-західному стовпі (поряд із княжим місцем), у пів-

⁹ Крисовский А. Установление в русской церкви праздника 9 мая // Труды КДА. – К., 1874. – Т. 4. – С. 584.

¹⁰ Ключевській В. Древнерусскія житія святихъ какъ историческій источникъ. – Москва, 1871. – С. 47.

нічній зовнішній, південній внутрішній галереях, на другому від вівтаря південному хрещатому стовпі фреска святого, на якій напис графіті XIV–XV ст.: «Святые Никола спаси мя грішна ...»¹¹ Постаць святого Миколая представлена у святительському чині завітарної апсиди Софії. У північному переділі храму, присвяченому Миколаю Мирлікійському, колись зберігали тепер затрачену ікону св. Миколая Мокрого, що могла бути сучасною із Володимировим хрещенням, а згодом поновленою. З нею пов'язане «Чудо з київським немовлям», що, за переданням, відбулося близько 1090–1110 рр., коли подружжя киян поверталось з Вишгорода човном по Дніпру, і через бурю їх дитя втопилося. Через декілька днів віднайдене живим і здоровим, але мокрим перед іконою святого Миколая у переділі св. Софії Київської, що згодом стали називати Миколаєм Чудотворцем. «Чудо із немовлям» («Чудо святого Николы о детище, бывшее в Киеве»), записане у руських варіантах життя святителя, було наслідуюванням чуда св. Климентія Римського з хлопцем у морі, створеного не пізніше XI ст. (зафіксоване письмово близько 1092 р.). Митрополит Іоанн запровадив на пам'ять про цю подію окремий місцевий празник¹². «Чудо із немовлям» представлено на клеймі унікальної пам'ятки к. XIII–XIV ст. «Микола Зарайський», що належить до київської школи. Ікона XIV ст., яку київський боярин Протасій вивіз до Москви, де в урочищі Києвець була споруджена церква св. Миколая і для якої ікона стала храмовою, походить із Києва¹³. Гравюра «Чудо про київське отроча» представлена у збірнику «Пречестние акафісти...» (К., 1709)¹⁴.

Образ святого як чудотворця глибоко ввійшов у систему його характеристик. У Мегафрастовому житті розповідається про деякі чуда – «о трех девицах» («Отसे ле убо лепо есть еже и почести сказати»), о трех мужах («Некогда убо м'яте воста в велицей Фригии и «како избави корабль от потопа» («Некогда убо корабленици от Египта шествие сотворяю ще»)¹⁵.

У рукописах XIV–XVI ст. на підставі творів XI–XII ст. постає довгий ряд чудес, серед яких ті, що відбулися на Русі. І. Франко вважав, що «приписувані св. Николаєві чудеса належать до найінтересніших появ у порівняльній міфології, як приклади мандрівки поганських поглядів і культів і їх акліматизації на християнському ґрунті»¹⁶.

Через поширення сказань про чуда св. Миколая закріпився також його культ в Русі-Україні, так само як і самі сказання свідчили про популярність святого. «Чуда Миколая Чудотворця» становили окремий збірник, який рано переключили на церковнослов'янську. Описи чудес Миколи Чудотворця відомі у староукраїнських списках з XII ст. «Чудеса стго Хви Николы» містились уже в Торжественниках XII ст., де «Слово про святого Миколая» завершується так: «колико есть чудесь»¹⁷. «Сказання про Агрика та його сина Василя» включали у давні Прологи¹⁸.

Оповідь «О чудеси святого же отца Николая о Агриковъ сынъ Василии» іконографічно втілювали у клеймах ікон. Зміст сюжету роз'яснюється фрагментом житійного тексту «Беше бо нькій мужъ именемъ Агрика, добродьтелна и благовьйна

¹¹ *Высоцкий С.* Средневековые надписи Софии Киевской XI–XVII веков. – К., 1976. – С. 64. табл. XXV.

¹² *Подскальский Г.* Христианство и богословская литература в Киевской Руси (988–1237 гг.). / Пер. с нем. – СПб., 1996. – С. 220–221.

¹³ *Івакін Г.* Київський Псалтир 1397 року не належить Москві // Пам'ятки України '93. – К., 1993. – № 1–6. – С. 88.

¹⁴ *Логвин Г.* З глибин. Гравюри українських стародруків XVI–XVIII ст. – К.: Дніпро, 1990. – С. 85. – Іл. 72.

¹⁵ *Словарь древнерусского языка.* – С. 168–169.

¹⁶ Рецензія на: *Житие и чудеса святителя и чудотворца Николая по рукописи Макариевских «Четъх-миней»* Изд. Археографической комиссии. // *Франко І.* Збір. творів: У 50 т. – К., 1982. – Т. 35. – Москва, 1901. – С. 361.

¹⁷ *Срезневский И.* Сведения и заметки // Записки Имп. АН. Прибавление к XI т. – СПб., 1867. – С. 21.

¹⁸ Там само. – С. 21.

жительства, и сынъ единокровенъ ему бысть, Василиї зовомъ иже во Антиохийстѣй странѣ, близъ срацинъ живый»¹⁹.

Текст «Чуда про Агрикового сына Василия» близько XIII ст. проникає з України у Болгарію та Сербію. Посмертні чуда Миколая описані при Стефані Сербському. Давньоукраїнська обробка чудес здійснена київським митр. Григорієм Цамблаком на початку XV ст.

Врятування невинно засуджених через заступництво св. Миколая, як правило, представлено іконографічно двома клеймами: «Потішення ув'язнених» та «Явління св. Миколая імператору Костянтину в сні» (як записано у житії, «Явися Костянтину цесарю съ Авлавиємъ во снѣ»)»²⁰. Очевидно, саме із цим чудом пов'язано трактування святого як покровителя адвокатів (оскільки він захищав невинно засуджених).

Сюжет «Врятування попа від голого меча» ілюструє фрагмент опису чудес святителя: «і хоть оударити, и тоу простеръ руку стѣй Николая из а меч... иже а избави от горкаго меча, и от потыя смтрі»²¹.

Про нові чуда святителя зберігся також запис: «А се новая чудеса святого Николи, в Лукм'ям створилася в Литовской земли при князь Витовтъ Кистутьевиче, при архи'епископъ Новьгород'цкомъ владыцъ Иоана».²² Божественне чудо явління ікони св. Миколая відтворене на гравюрі до «Акафістів... канонів...» (К., 1663)²³.

Існувало п'ятнадцять книжних посмертних чуд. «Чудо з килимом» належало до місцевих «руських» чудес. Вважається складеним на Русі у XI ст., відоме з житійних збірників XI ст. у Русі-Україні (хоча й відбулося у Константинополі, при патріархові Михайлі Керумларії (1043–1058)²⁴, та й паломник з Русі серед реліквій св. Софії Константинопольської бачив «килим святого Миколи висить»)»²⁵. Цей сюжет, поширений в українських іконах, не зустрічається у візантійських іконографічних пам'ятках. Можливо, що саме через це чудо св. Миколай вважався також патроном купців.

На Русі були популярними місцеві чуда святого, якого вважали, зокрема у княжу добу, заступником перед загрозою половців («Чудо з половчанином» к. XI–XII ст., яке пов'язують із церквою св. Миколая «Йорданського» у Києві). М. Грушевський вважав його київським, та й відбувалося воно у Києві²⁶.

Про новіші чуда святителя зберігся також запис XV ст.: «А се новая чудеса святого Николи, в Лукм'ям створилася в Литовской земли при князь Витовтъ Кистутьевиче, при архи'епископъ Новьгород'цкомъ владыцъ Иоана»²⁷. Чудесне явління ікони св. Миколая відтворене на гравюрі «Акафістів... канонів...» (К., 1663)²⁸.

¹⁹ *Арх. Леонид*. Посмертныя чудеса святителя Николая Архиепископа Мирликийского чудотворца. Памятник древней русской письменности XI века. Труд Ефрема, епископа Переяславского // Памятники Древней Письменности и Искусства. – СПб., 1888. – Вып. 72. – С. 17.

²⁰ *Арх. Леонид*. Житие и чуда св. Николая Мирликийского и похвала ему. Исследование двух памятников древнерусской письменности XI века // Памятники Древней Письменности и Искусства. – СПб., 1881. – Вып. 34. – С. 15.

²¹ Там само. – С. 13

²² *Никольский К.* Материалы для истории древнерусской духовной письменности // ИОРЯС. 1903. – Т. 8. – Кн. 1. – С. 215.

²³ Літопис Руський. Переклад з давньорус. Л. Махновця. – К.: Дніпро, 1989. – 591 с. *Логвин Г.* З глибин. Гравюри українських стародруків XVI–XVIII ст. – К.: Дніпро, 1990. – Іл. 240.

²⁴ *Арх. Леонид*. Посмертныя чудеса святителя Николая Архиепископа Мирликийского чудотворца. Памятник древней русской письменности XI века. Труд Ефрема, епископа Переяславского... – С. 25.

²⁵ Книга Паломник. Сказание мест святых в Царгороде, Антония, архиеп. Новгородского в 1200 году. Под ред. Х. Лопарева // Православный сборник. – СПб., 1889. – Т. XVII. – Вып. 3. – С. 5.

²⁶ *Грушевський М.* Історія української літератури: В 6 томах, 9 книгах / Упоряд. В. Яременко; Приміт. С. Росовецького. – Т. II. – К.: Либідь, 1993. – С. 92.

²⁷ *Никольский К.* Материалы для истории древнерусской духовной письменности // Известия Отделения Русского языка и словесности. – 1903. – Т. 8. – Кн. 1. – С. 215.

²⁸ *Логвин Г.* З глибин... – Іл. 240.

Присутність півпостатних Спасителя і Богородиці на іконах святителя пояснюється текстом житій, зокрема оповіддю про «Нікейське чудо». Так, у рукописі XIV–XVI ст. записано, що «и для того чюда предивнаго милостию господа нашего Иисуса Христа и пречистой його матери також він дістав святителя. Того ради пишуть на іконах образ св. Миколая і Спасов образ во облаце і пречистої його матері на ним во облаце»²⁹. «Нікейське чудо» відбулося у 325 р., під час III Вселенського (Нікейського) собору, який скликав імператор Костянтин із приводу ересі аріанства. За переказом, св. єпископ Мир Лікійських Миколай дав ляпас Арію, за що був позбавлений сану та ув'язнений. Тоді задля його оправдання сам Господь і Богородиця з'являються йому і вручають Євангеліє та омофор як символи проповідництва та єпископської влади. Зображення цієї чудесної події входить як обов'язковий атрибут в іконографію пам'яток XIV–XV ст. В іконах візантійського кола вони півпостатні.

Зображення святого стала обов'язковим атрибутом намісного ряду іконостасу. Постаць святого Миколая як особливого заступника входила у Молільні чини середньовічних українських іконостасів. Ікони святого стали відігравати особливу роль, перед ними щочетверга (у день, присвячений цьому святому) здійснювали особливі богослужіння. Всяку ікону св. Миколая трактували як чудотворну і розуміли також як квінтесенцію ікони як такої, яка була виразом самої її сутності.

До київської школи XIV ст. (ДТГ), очевидно, належить ікона св. Миколая Зарайського із постаттю святого у повен ріст, оточена чотирнадцятьма клеймами: «Різдва», «Приведення на навчання», «Поставлення у дякони», «Поставлення в ереї», в єпископи, «Явлення Євлавію», «Спасіння Димитрія з дна моря», «Визволення від страги попа», «Чудо з київським немовлям», «Врятування патріарха від потоплення», «Представлення», «Перенесення мощей». Існує також розгорнута повість про перенесення образу Миколи Чудотворця з Корсуня Кримського до Зарайська³⁰. Своєю іконографічною схемою до ікони Миколи Зарайського близька постаць святителя Миколая з піднесеними руками, представленого на тлі архітектурного стафажу перед Спасителем на гравюрі «Пречистих акафістів» (К., 1709)³¹.

Намісна ікона св. Миколая із житійними клеймами с. Радруж XV ст. споріднена із балканськими пам'ятками манерою письма, характером напису, трактуванням форми. Середнє зображення святого – поясне. Серед ранніх поясних зображень святителя – глиняні та сланцеві іконки XI – XII ст. з Княжої гори у Києві³². Поясне зображення святителя прикрашало печатку князя Святослава-Миколая Ярославовича³³.

Клеймо Різдва святого представлене зі стоячим Миколаєм, котрий (згідно з житієм) під час Хрещення вшановував Святу Трійцю стоячи. Простір початкового клейма поєднує ложе породіллі зі сценами «Хрещення» і «Омовення немовляти». Сидяча постаць матері св. Миколая не узгоджується із каноном, за яким так зображатися могли тільки свята Анна і Діва Марія, але подібні зображення відомі у візантійському мистецтві XV ст. Архітектурний стафаж творять споруди під черепицею (на відміну від складних нагромаджень із колонадами, велумнами, характерних для неоелліністичної традиції). «Поставлення в єпископи» символічно представлене на тлі кивоту. Зображення численних посмертних чуд, пов'язане, очевидно, із поширенням їх літературних аналогів. Сюжети «Явлення у сні Костянтину», «Потішання невинно ув'язнених», «Вирятування Димитрія з дна моря»,

²⁹ Ключевській В. Древнерусскія житія святихъ какъ историческій источникъ. – Москва, 1871. – С. 457.

³⁰ Антонова В. Московская икона начала XIV в. из Киева и «Повесть о Николае Зарайском» // ТОДРЛ. – Т. XIII. – С. 391.

³¹ Логвин Г. З глибин... – С. 85. – Л. 75.

³² Собрание Б. И. и В. И. Ханенко. Древности русские. – Вып. II. – К., 1900. – С. 17, 18.

³³ Янин В. Актовые печати Древней Руси X–XV вв.: В 2 т. – Москва, 1970. – С. 119.

«...попа від голого меча», «Повернення Агрикового сина», «Чудо з килимом», «Врятування мореплавців від потоплення» стали певним каноном при формуванні клейм фактично в усіх житійних іконах св. Миколая.

Ікона св. Миколая з житієм села Горлиць (ЛНМ) XV ст. має декоративне трактування єпископського омофора святителя Миколая, підкреслено мажорний лад якого підсилено оранжевим тлом. Ікона з кола Майстра ікон із села Ванівки, обрамлена тринадцятьма клеймами, розміщених у дещо іншій послідовності, ніж у попередній. «Різдво св. Миколая», «Поставлення в сан митрополита», «Повернення Агрикового сина», хоч і повторюються, вирішені принципово в інший спосіб. Доповнена клеймом «Перенесення мощей», іконографія якого розвивалася тільки в українському (також російському) іконописі.

Стилістично спорідненими з горлівською іконою є ікона з села Довге та ікона невідомого походження з колекції Сяноцького історичного музею (122 x 80), як також ікона Миколая села Новосільці з Краківського національного музею. Стояча постать святителя у яскравому декоративному омофорі на іконі села Тур'є, потрактованого подібно до декоративності фелону святителя на іконі села Горлиць в оточенні насичених барвистих тонів позначена радісною тональністю. із фланкуючими півпостатними зображеннями Христа і Богородиці, що супроводжуються пояснювальними написами: «ХР подає /еує стмоу Ніколь та Стая Прчстая пода /е омофор стмоу Ніколь».

Радісний колорит в іконі св. Миколая із села Ванівки (XV ст.), стилістично близької до ікон дальовської школи. Середина постать із відкритим євангелієм оточена з трьох боків дванадцятьма житійними клеймами, які особливо докладно відображають чуда святого. Розміщені зліва на право клейма: «Різдво» - відтворює традиційну іконографію сюжету, що взорується на представлення «Різдва Богородиці», проте у сцені омовення святий стоїть (згідно із текстом житія) на честь Св. Трійці під час хрещення, сама сцена «Хрещення», «Поставлення в єреї» - «Зцілення біснуватого», «Явління у сні цісарю Костянтину» - «Потішення невинно ув'язнених», згідно з житійною оповіддю, порятованих завдяки заступництву святого перед імператором, що схематично представлено у попередньому клеймі. Посмертні чуда «Повернення Агрикового сина» та «Врятування попа від голого меча». Нижній ряд містить «Покладення у гріб», «Перенесення мощей» та дві сцени «Чуда з килимом», «Врятування корабля від бурі», де площину, що символізує море, обрамлюють ступінчасті гірки.

Розгорнута панорама житійних клейм у візантійській іконографії св. Миколая XV ст. не має тих численних клейм, що притаманні українському іконопису, які сформовані на українських житіях святого, де впроваджували так звані «руські чуда» та акцентували інші моменти. Цікаво також, що трактування одного і того ж сюжету в українському та візантійському іконописі інше: клейма українських пам'яток значно декоративніші, із багатшою сюжетною лінією.

Іконографічні відтворення святого присутні найчастіше в іконописі, а також дрібній пластиці. Цікаво, що іконописне трактування св. Миколая притаманне також багатьом українським бароковим гравюрам. Так, на гравюрі святителя Миколая гравера Тита у київському виданні «Пречистих акафістів» (К., 1709) і навіть на пізніших зображеннях святого у «Правилах к божественному причащенню», виданих у Чернігові у 1745 р., в «Акафістах і канонах» (К., 1754) простежується іконографія, характерна для іконописних творів. В «Акафістах і канонах» (К., 1683) графічно (на мініатюрних гравюрах) представлені також чуда святого «Явлення ікони Миколая» та «Зцілення руки» перед іконою святителя³⁴.

³⁴ Логвин Г. З глибин... - Іл. 75, 394, 421, 240, 241.

Виходячи з аналізу джерела, можна стверджувати, що культ св. Миколая, який набув широкої популярності у середньовічну добу, зумовлює появу численних літературних та іконографічних пам'яток. Особливо яскраве його втілення у середньовічній іконографії, в основу якої покладені літературні житія, перекази, оповіді та народні уявлення про святого. В іконописі розвинулися цілі житійні цикли, сформовані переважно на підставі книжних житійних оповідей, серед яких надавали перевагу особливо популярним у народі сюжетам. Дидактичність іконописних житій святого позначилася й на композиційних рішеннях ікон, їх колористичних і смислових акцентах. Українським іконам святого притаманна декоративність та впровадження у сюжети житійних клейм так званих руських чуд. Безсумнівний вплив іконописного трактування постаті святого відчутний також у бароковій гравюрі.

Sviaty Mykolay's (St. Nicklaus's) Cult and Iconography in Ukrainian Medieval Culture Yaryna MOROZ

This article elucidates the issue of the cult incarnation in medieval iconography as exemplified by St. Nicklaus's icons. It traces the development of the cult, its dissemination in Ukraine-Rus', the interrelationships of the literary texts of the Saint's Zhytyias (Saints' lives) and their iconographic solutions. Definitions of the iconographic types of the Saint and their specificity in the medieval epoch are provided. The conclusions state the development in iconography of the Zhytyia cycles formed for the most part on the basis of the Zhytyia narrations. Among the latter, preference used to be given to the plots enjoying an eminent popularity among the people. The didactic character of the Saint's iconographic Zhytyias suggested itself in the compositional solutions to the icons, their coloristic and semantic accents. The Ukrainian icons of the Saint are characterized by decorative nature and introduction into the plots of the Zhytyias' stigmas of so called Rus' miracles. The unquestionable influence of the iconographic treatment of the Saint's personality suggests itself in the Baroque engraving as well.

Key words: cult, Zhytyie (Saint's life), iconography, miracle, canon, Saint, engraving.

Культ и иконография святого Николая в украинской средневековой культуре Ярина МОРОЗ

Статья освещает проблему воплощения культа в средневековой иконографии на примере икон святого Николая. Прослежены развитие культа, его распространение в Украине-Руси, взаимосвязь между литературными текстами житий святого и их иконографическими решениями. Определены иконографические типы святого и их особенности в средневековый период. В выводах отмечается, что в иконописи развились циклы житий, которые сформировались преимущественно на основе книжных житийных сказов, среди которых предпочтение отдавалось популярным в народе сюжетам. Дидактичность иконописных житий святого сказалась на композиционных решениях икон, их колористических и смысловых акцентах. Украинским иконам святого Николая присуща декоративность и внедрение в сюжеты житийных клише так называемых «русских чудес». Несомненное влияние иконописной трактовки фигуры святого ощутимо также в гравюре барокко.

Ключевые слова: культ, житие, иконография, чудо, канон, святой, сюжет, гравюра.

Нові книги

Мацьків П. Концептосфера Бог в українському мовному просторі: Монографія. – Дрогобич: Коло, 2007. – 332 с.

Монографія присвячена розгляду концептосфери Бог у біблійній, фольклорній, лінгвістичній картинах світу як сегмента української мовної картини світу, з'ясуванню закономірностей її структурного й семіотичного моделювання в синхронії та діячності. Дослідження проводиться на основі методик концептуального аналізу, методу семантичного профілювання, теорії семантичного поля та ін. Матеріал для дослідження дібрано з етимологічних, історичних і спеціальних словників, біблійних довідників, тлумачних словників української мови та теологічних коментарів. Фактичний матеріал книги становить також сакральна лексика, зафіксована в етнографічних джерелах XIX – поч. XX ст. та в сучасних етнографічних і лінгвістичних працях.

